

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-1.13>

В. П. Мельник, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права

О. Я. Мельник, кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного, господарського та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей міжнародного договору у системі джерел права соціального забезпечення. За змістом дослідження автори обґрунтовують, що міжнародні договори є системним правовим явищем у ієрархічній структурі джерел права соціального забезпечення.

Доведено, що ключова роль у системі джерел права соціального забезпечення належить міжнародним договорам у сфері соціального захисту, оскільки вони своїм змістом визначають засади співробітництва та партнерства України з іншими державами у соціальній сфері та сприяють розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері соціального забезпечення.

Встановлено, що міжнародні договори покликані розвивати та поглиблювати норми Конституції України з питань соціального захисту та виступають міжнародно-правовим базисом розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення.

Автори досліджуючи місце міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення підкреслюють на необхідності враховувати такі їх особливості: 1) укладаються виключно за умови, якщо не суперечать нормам Конституції України; 2) формулюють та закріплюють систему міжнародних соціальних стандартів, які виступають своєрідними міжнародним соціально-правовим орієнтиром розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 3) підпорядковуються нормам Конституції України з питань соціального забезпечення; 4) мають вищий рівень легітимності порівняно з іншими актами національного законодавства (крім Конституції України);

Грунтуючись на наведених у статті положеннях автори приходять до висновку, що міжнародний договір у праві соціального забезпечення це специфічний акт, укладений у письмовій формі за участю двох або більше держав та/або інших інститутів міжнародного права, що регулюється міжнародним правом та спрямований на регламентацію відносин із соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальна держава; соціальне забезпечення; джерело права соціального забезпечення; міжнародний договір; нормативно-правовий договір.

V. P. Melnyk, O. Ya. Melnyk. Peculiarities of an international treaty as a source of social security law

The article is devoted to the study of the features of an international treaty in the system of sources of social security law. According to the content of the study, the authors substantiate that international treaties are a systemic legal phenomenon in the hierarchical structure of sources of social security law.

It is proved that the key role in the system of sources of social security law belongs to international treaties in the field of social protection, since their content determines the principles of cooperation and partnership of Ukraine with other states in the social sphere and contributes to the development of international legal regulation in the field of social security.

It is established that international treaties are designed to develop and deepen the norms of the Constitution of Ukraine on social protection and serve as an international legal basis for the development of domestic legislation on social security.

The authors, studying the place of an international treaty in the system of sources of social security law, emphasize the need to take into account the following features: 1) they are concluded exclusively on condition that they do not contradict the norms of the Constitution of Ukraine; 2) formulate and consolidate a system of international social standards, which act as a kind of international socio-legal reference point for the development of domestic legislation on social security; 3) are subject to the norms of the Constitution of Ukraine on social security issues; 4) have a higher level of legitimacy compared to other acts of national legislation (except the Constitution of Ukraine);

Based on the provisions given in the article, the authors conclude that an international agreement in social security law is a specific act concluded in writing with the participation of two or more states and/or other institutions of international law, which is regulated by international law and aimed at regulating social security relations.

Key words: social state; social security; source of social security law; international agreement; regulatory agreement.

Постановка проблеми. Утвердження в Україні ефективної моделі соціальної держави, виходячи із змісту приписів Конституції України [1], має ґрунтуватися на важливих та концептуальних конституційних нормах-принципах за змістом яких: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст.3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст.21); права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними (ст.22). Крім того, в Основному Законі України закріплено право громадян на соціальний захист, тобто «право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». З правової точки зору, реалізація такого концептуального права має передбачати формування новітньої та конструктивної моделі соціального забезпечення, яка буде відображати не лише національний та міжнародний досвід і традиції, а й відповідати інтересам та потребам окремих соціально вразливих категорій осіб на основі забезпечення дієвості, ефективності та доступності усієї системи соціальних прав. Серед пріоритетів розвитку в Україні ефективної моделі соціального забезпечення, насамперед, має бути урахування міжнародно-правового регулювання у цій сфері як складової частини інтеграції нашої держави до міжнародної, у тому числі європейської, спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні теоретико-правові проблеми щодо розуміння місця міжнародного договору у системі джерел права соціального забезпечення досліджувались у працях таких вчених як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, С.В. Вишновецька, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, Н.О. Мельничук, О.М. Обушенко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.О. Процевський, О.І. Процевський, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Л.П. Шумна, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Водночас, ураховуючи нагальність та важливість реформи системи соціального захисту, об'єктивну необхідність розвитку системи джерел права соціального забезпечення у новітніх умовах здійснення демократичних перетворень, означена проблематика не тільки не втратила актуальності, а набула важливого значення як складова соціальних змін.

Постановка завдання. Метою написання статті є науково-теоретичне дослідження міжнародного договору, як джерела права соціального забезпечення в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у навчальній юридичній літературі, забезпечення суб'єктивного права особи на соціальний захист, внаслідок своєї значущості для суспільства та держави, перестало бути справою окремої держави, а перебуває у центрі уваги провідних міжнародних організацій та міжнародної спільноти взагалі, тому міжнародні договори, ухвалені Україною на міжнародному рівні, є складовою системи джерел права соціального забезпечення [2, с. 80]. Доречно наголосити, що міжнародні договори виступають об'єктивним та закономірним результатом глобалізації соціально-економічних процесів, міжнародного співробітництва та партнерства. Особливого значення міжнародні договори набувають у контексті декларованих у державі соціальних реформ, оскільки вони відображають та уособлюють міжнародний досвід, стандарти та традиції. У системі джерел права соціального забезпечення міжнародні договори є системним правовим явищем. Варто відзначити, що місце міжнародних договорів у системі джерел права соціального забезпечення пов'язано з такими чинниками, як: 1) особливості системи джерел права соціального забезпечення; 2) співвідношення з нормами Конституції України, як Основного Закону, що має найвищу юридичну силу; 3) співвідношення з нормами законів України; 4) співвідношення з нормами підзаконних нормативних актів. Тому міжнародний договір, як одна із найпоширеніших форм міжнародно-правового акта, має основне значення для правозастосування в системі національного законодавства [3]. Як відомо основоположна роль у системі джерел права соціального забезпечення належить Конституції України, оскільки у ній визначено основні соціальні права людини та гарантії їх реалізації. Слід зазначити, що розбудова соціальної держави є передумовою реалізації конституційного права на соціальний захист. Конституція України визначає право на соціальний захист (соціальне забезпечення) (ст. 46). За змістом цієї статті громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Незважаючи на позитивну спрямованість цієї конституційно-правової норми, в умовах низького рівня соціальних гарантій та соціальних стандартів вона є малоефективною. Також Конституція України вказує на порядок визнання чинності міжнародних договорів на території України. Так, згідно з положеннями Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9). Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї. У такому розумінні міжнародні договори України є конституційно-правовою основою для розвитку внутрішніх актів законодавства про соціальне забезпечення. Доречно підкреслити, що особливістю міжнародно-правового регулювання соціального захисту та системи джерел права соціального забезпечення є те, що норми міжнародних договорів, як правило, безпосередньо не регулюють відносини із соціального захисту, а встановлюють певні стандарти в цій галузі, які через їх імплементацію в національному законодавстві конкретизуються й наділяються конкретним правовим механізмом реалізації, а також

встановлюють механізми реалізації таких норм, порядку бюджетного фінансування державою відповідних соціальних виплат, системи органів з упровадження та реалізації таких норм і відповідальності за їх порушення.

У розвиток конституційних норм Закон України «Про міжнародні договори України» [4] установлює, що міжнародний договір України укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншими суб'єктом міжнародного права регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Цим Законом також встановлено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

У юридичній літературі підкреслюється, що міжнародні договори є одним із видів нормативно правових договорів, тому для характеристики міжнародного договору як джерела національного права важливо підкреслити що такий акт є угодою про встановлення за взаємною згодою сторін принципів та норм, які будуть застосовуватись у національній правовій системі для регулювання відповідних правових відносин, в тому числі соціально-забезпечувальних. За своєю суттю міжнародні договори у сфері соціального забезпечення, по-перше, виступають частиною національного законодавства, по-друге, уособлюють міжнародний досвід, принципи та стандарти, по-третє, здатні виступати міжнародно-правовим базисом активного розвитку внутрішнього законодавства, по-четверте, закладають механізми реалізації, гарантування та правової охорони системи соціальних прав. У контексті цього дослідження видається обґрунтованим розгляд ключових питань щодо сутності міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення, ураховуючи особливості міжнародно-правового регулювання відносин у зазначеній сфері. З правової точки зору, міжнародний договір виступає основоположним та фундаментальним міжнародно-правовим актом, що забезпечує формування міжнародних (міждержавних) правовідносин у різних сферах суспільного життя. Можна зробити висновок, що міжнародні договори можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані з міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом, а також з дотриманням прав людини і громадянина. Тому наразі через міжнародні договори формується сучасна парадигма міжнародно-правової взаємодії, передусім з питань прав людини, соціальних питань, що дозволяє справедливо відзначити їх ключове місце у системі джерел права соціального забезпечення. Варто також відзначити, що термін «міжнародний договір» розкривається у сучасній доктрині права соціального забезпечення. По-перше, науковці трактують міжнародний договір як родове поняття, що використовується у дипломатичній практиці для позначення юридичних актів, які добровільно укладаються суб'єктами міжнародного права один з одним у письмовій формі з наміром встановити, закріпити, змінити чи відмінити права, обов'язки в будь-якій сфері їх взаємних відносин, незалежно від найменувань (договори, угоди, конвенції, пакти, трактати, регламенти, протоколи та інші), які притаманні тому чи іншому акту (за об'єктом правового регулювання, кількістю учасників, терміном чи масштабом дій). Усі вони однаково обов'язкові для їх учасників, мають однакове право утворююче значення як джерело міжнародного права. По-друге, у сучасній правовій енциклопедії «міжнародний договір України» трактується як «укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права документ, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт тощо) [5]. Науковий аналіз змісту доктрини права соціального забезпечення, дозволяє зробити декілька застережень: 1) міжнародний договір України формується під впливом волевиявлення нашої держави, інших держав та/або міжнародних інституцій з широкого кола соціальних питань згідно з принципами міжнародного права; 2) за змістом Конституції України (ст. 9) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України; 3) міжнародні договори виступають базисом внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення. Характеризуючи міжнародні договори у системі джерел права соціального забезпечення, варто звернути увагу на такі загальні ознаки джерел права: публічність – джерела права, створюються суб'єктами правотворчості і діють щодо всіх осіб, які знаходяться в межах юрисдикції держави; формалізований характер – джерела права являють собою відповідним чином оформлені або визнані нормативні правові акти; ієрархічність – джерела права утворюють певну ієрархію за юридичною силою, розташовуються в порядку послідовного зменшення останньої; безпосередній зв'язок з державою – джерела права приймаються від імені держави або з її дозволу санкціонуються нею, їх реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій [6]. У доктрині права соціального забезпечення професори М.І. Іншин, Т.А. Занфірова, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та інші дослідники доречно відзначають, що джерела права соціального забезпечення варто розглядати з двох позицій: формальної й матеріальної. Так, джерела права соціального забезпечення у формальному аспекті – це

сукупність загальновідомих і внутрішньо структурованих форм установа й вираження нормотворчими органами загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють відносини щодо соціального забезпечення, а у матеріальному аспекті джерела права соціального забезпечення виявляються через відносини, що становлять предмет цієї галузі права [7]. Важливо відзначити, що міжнародні договори як джерела права соціального забезпечення спрямовані на міжнародно-правове регулювання соціальних прав, насамперед права на соціальний захист; права на достатній життєвий рівень для себе і членів своєї родини; права на охорону здоров'я; права на медичну допомогу і страхування [8]. Доречно підкреслити, що міжнародні договори у праві соціального забезпечення характеризуються тим, що містять міжнародні соціальні стандарти. Такі твердження є достатньо актуальними, з точки зору характеристики міжнародних договорів, як джерел права соціального забезпечення. Та обставина, що міжнародні договори передбачають міжнародні соціальні стандарти, дозволяє констатувати, що вони виступають важливою передумовою здійснення конструктивних реформаций у соціальній сфері та перспективного розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення. Водночас з позиції урахування ефективності та дієвості укладених Україною міжнародних договорів слушним було б запровадити механізм оцінювання урядом положень міжнародно-правових договорів України на предмет їх ефективного впровадження у систему нормативно-правового регулювання відносин соціального забезпечення із підготовкою відповідних висновків. Це дозволило б сформувати практику перегляду міжнародних договорів з можливою періодичністю раз на п'ять років та проведення їх оцінювання на ефективність і результативність. У цьому випадку відповідні конструктивні оцінки були б важливими для розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення.

Висновки. Таким чином, міжнародний договір у праві соціального забезпечення це специфічний акт, укладений у письмовій формі за участю двох або більше держав та/або інших інститутів міжнародного права, що регулюється міжнародним правом та спрямований на регламентацію відносин із соціального забезпечення. Особливо значиме місце міжнародного договору в системі джерел права соціального забезпечення потрібно визначати з урахуванням таких особливостей: 1) укладаються виключно за умови, якщо не суперечать нормам Конституції України; 2) формулюють та закріплюють систему міжнародних соціальних стандартів, які виступають своєрідними міжнародним соціально-правовим орієнтиром розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 3) підпорядковуються нормам Конституції України з питань соціального забезпечення; 4) мають вищий рівень легітимності порівняно з іншими актами національного законодавства (крім Конституції України); 5) виступають міжнародно-правовим базисом розвитку внутрішнього законодавства про соціальне забезпечення; 6) забезпечують міжнародне співробітництво України з питань соціального забезпечення з урахуванням конституційно-правових приписів; 7) покликані розвивати та поглиблювати норми Конституції України з питань соціального забезпечення; З огляду на зазначене, варто зауважити, що Україна має активізувати практику укладення міжнародних договорів із соціального забезпечення, у першу чергу, у контексті розвитку національного законодавства, а також правової охорони і захисту соціальних прав та інтересів громадян, які працюють за кордоном, запровадивши при цьому запобіжники щодо унеможливлення звуження прав та гарантій громадян у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
2. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
3. Мельник В.П. Міжнародні договори у ієрархічній структурі системи джерел права соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 53. <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/14.pdf> с.71
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
5. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 408 с. С. 192
6. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 32 с. с. 13.
7. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Занфірова Т.А., Іншин М.І., Прилипко С.М. та ін.; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенка. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків: ФІНН, 2012. 640 с. С. 106.
8. Ласько І.М. Система джерел права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2009. 16 с.